

4. Gjenstander

4.2.5. Kirker. Bevaring av verneverdige orgler

Eldre orgler kan være meget verdifulle både musikalsk, historisk og håndverksmessig. I tillegg til å være viktige kulturminner, kan de også representere økonomiske ressurser. Ønsker om større orgler eller orgler for andre musikkstiler enn den det gamle ble bygget for, kan være årsaker til ønsker om utskifting. Det samme kan skader etter slitasje eller klimapåvirkning. Dette informasjonsbladet orienterer om verneverdiene og gir enkelte forslag til alternative løsninger. Orienteringen er utarbeidet av Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU, etter oppdrag fra Riksantikvaren.

Utgitt september 2000.

Nytt opplag 2008.

Trykk: DMT kommunikasjon AS

Orgelet inntar en fremtredende plass i kirkeinteriøret, og kan i likhet med både kirkebygningen, kirkekunsten og det øvrige inventaret være et viktig kulturminne. Det markerer seg gjerne gjennom store dimensjoner, og eldre orgler besitter ofte store verdier både på det musikalske, musikkhistoriske og håndverksmessige plan. Gjennom tidene er mange verdifulle instrumenter blitt skiftet ut. Dette har også bidratt til å øke verneverdien for de eldre instrumentene som fremdeles er bevart.

Orglene er utsatt for slitasje gjennom vanlig bruk. Både gamle og nye orgler krever derfor jevnlig tilsyn og vedlikehold av kompetente fagfolk for å være funksjonsdyktige. Skader på orgler på grunn av for tørr luft er vanlige, og krever i mange tilfeller omfattende reparasjoner. Slike tørke-

skader, som også påføres kirkekunsten og annet treverk i interiøret, må forebygges med riktige oppvarmingsrutiner i kirkerommet.

Meningene om kvalitetene i et eldre orgel kan være både delte og sterke. De kan være preget av skiftende moter. Meningene kan også være styrt av andre interesser som gjør vurderingen av det gamle instrumentet lite objektiv. Slike utenforliggende forhold kan for eksempel være ønsker om et orgel med større musikalske ressurser, preferanse for andre musikalske stilarter eller det kan være økonomiske interesser i et nybygg. Er et eventuelt nybygg stort, kan dette også være prestisjefyllt for både orgelbygger og andre involverte. Disse forholdene gjør det i de fleste tilfeller påkrevet med en nøytral vurdering av tilstand, nødvendige reparasjoner, eventuelle restaureringsarbeider og av verneverdien.

Momenter i vernearbeidet

1. *Romklimaet* er det viktigste leddet i vern av eldre orgler. Treverket vil svulle og krympe med svingninger i luftfuktigheten. Lavere relativ fuktighet (RF) enn 45-40% kan få treverk til å sprekke og vil gjøre lær og limstoffer sprø og skjøre. Høyere RF enn 65-70% kan få metall til å korrodere. Vanligvis anbefales det å holde den relative fuktigheten mellom 45 og 55%. Dette er like viktig for annet treverk og kunstverk i kirkerommet som for orgelet. Kunstig befuktning kan ikke anbefales fordi det kan medføre skader på bygningene. Et forsvarlig fuktighetsnivå opprettholdes enklest og billigst ved å begrense oppvarmingen og lengden på oppvarmingsperiodene i den kalde årstid.

Kongsberg kirke har Norges mest verdifulle kirkeinteriør fra 1700-tallet. I 1932 ble Glogers store barokkorgel fra 1765 skiftet ut med et nytt bak den gamle fasaden. En kostbar restaurering av Glogerorgelet er planlagt å stå ferdig til år 2000. Det restaurerte instrumentet vil bli det største bevarte barokkorgelet nord for Hamburg.

Det er spesielt viktig at oppvarmingen begrenses når det er som kaldest utenfor. Det finnes spesielle ovner for lokal oppvarming ved spillepulten til bruk ved organistens øving, slik at oppvarmingen forøvrig kan begrenses.

2. *Reparasjoner og vedlikehold* er nødvendig fordi bruken medfører slitasje på alle bevegelige deler. Normalt kan orgler gjerne ha vedlikeholdstilsyn av kompetent orgelbygger eller vedlikeholdspersonale hvert eller annet hvert år for stemming, retting av småfeil og justering av mekanikken. Etter lengre tids bruk vil det

RIKSANTIKVARENS INFORMASJON OM KULTURMINNER

Riksantikvaren, Dronningens gt. 13, Postboks 8196 Dep. 0034 Oslo
Tlf. 22 94 04 00. Telefax 22 94 04 04.

e-post: riksantikvaren@ra.no. Internett: www.riksantikvaren.no

4.2.5

være normalt med mer omfattende reparasjoner og utskifting av slitasjeledd som kan være både tid- og kostnadskrevende. Dette vil etterhvert også bli nødvendig for nye orgler, og er et dårlig argument for nyanskaffelse.

3. *Ombygging, omdisponering eller utviding* kan i enkelte tilfeller bli aktuelt fordi man ønsker å forandre på funksjonsdyktighet eller klanglige ressurser. Slike forandringer har ofte blitt foretatt gjennom tidene, og har i svært mange tilfeller vist seg som meget person- eller tidsavhengige og etterhvert som uheldige. Denne type arbeider bør vanligvis unngås dersom de går ut over instrumentets kulturhistoriske kvaliteter.

4. *Restaurering* er i senere år blitt mer og mer vanlig, også for orgler som ble skiftet ut bare for noen tiår siden. Dersom orgelet har spesielt høy kulturhistorisk verdi, kan det være aktuelt å gjenskape opprinnelige deler som etterhvert har gått tapt. Etter vurdering i det enkelte tilfelle, kan det også være aktuelt å fjerne ny-

ere forandringer og moderniseringer og eventuelle tillegg som har endret det opprinnelige instrumentet på en uheldig måte. Riksantikvaren kan gi tilskudd til slike arbeider.

5. *Nybygg* vil vanligvis være en nødløsning der det allerede finnes et verneverdig orgel på stedet. Det bør først vurderes alternative løsninger. Slike løsninger kan være supplering med andre instrumenter og sangere. Der hvor det er plass til det, kan det også være et alternativ å bygge nytt orgel på et annet sted i kirkerommet. Det kan enten dreie seg om et nytt hovedorgel eller et mindre kororgel. Slike alternative løsninger kan bidra til stor spennvidde innen forskjellige musikalske stilarter.

6. *Flytting* av verneverdige orgler er en nødløsning. Ved vurdering av gjenoppsetting i en annen kirke, legger Riksantikvaren vekt på at det finnes egnet plass for instrumentet, og vanligvis også at orgelprospektet stilmessig passer i det interiøret det skal plasseres i.

7. *Bevaring av orgelfasader* har tidligere vært vanlig. Det er således bevart mange eldre orgelfasader med nyere instrumenter bakenfor. Som regel vil disse og mange andre orgelfasader fortsatt ha stor verneverdi til tross for at det etterhvert legges større vekt på helhetlig bevaring av verneverdige instrumenter.

8. *Vurderinger av verneverdi, reparasjonsbehov* og lignende må være begrunnet dersom de skal ha verdi. Generelt kan det antydes at de fleste

Til venstre:
I Grimstad kirke står det gamle og bevaringsverdige orgelet på vestgalleriet og venter på reparasjon og restaurering. Det ble bygget av August Nilsen i 1881 da kirken var ny. Nytt og større hovedorgel ble bygget i 1982 på galleriet i tverrskipet. Foto: Tore Knutsen, Ibsenhuset og Grimstad Bymuseum 1997.

bevarte, mekaniske orgler fra tiden før første verdenskrig er bevaringsverdige. For orgler bygget senere enn dette, i den første perioden med pneumatisk traktur, senere med elektrisk traktur, vil det være nødvendig med en nærmere vurdering av reparasjonsmulighetene for de mest verdifulle instrumentene.

9. *Bruk av fagfolk* vil være nødvendig for å oppnå et forsvarlig resultat. Det er av stor betydning at det benyttes kompetente fagfolk med kunnskaper og interesse for den aktuelle orgelperioden, for å unngå at instrumenter blir vurdert negativt eller endret ut fra personlige preferanser for andre instrumenttyper og -stiler. Dette kravet til fagkunnskap og interesse gjelder både ved vurderingen av instrumenter og når arbeider skal utføres. Man bør være klar over at ikke enhver velrenommert orgelbygger nødvendigvis er den rette til å restaurere og reparere eldre orgler fra de forskjellige perioder.

10. *Godkjennelse* skal gis av kirkelige myndigheter før det tegnes eventuelle kontrakter om endringer og større reparasjoner. For verneverdige kirker og orgler skal Riksantikvarens uttalelse innhentes før det eventuelt gis godkjennelse. For fredete kirker kreves også godkjennelse fra Riksantikvaren (middelalderkirker) eller fylkeskommunens kulturminneadministrasjon.

Litteratur

Kolnes, Stein Johannes: *Norsk orgelkultur. Instrument og miljø fra mellomalderen til i dag*, Det Norske Samlaget. Oslo 1987

Kolnes, Stein Johannes: «Ta vare på orgelet», i: *Tutor ecclesiae*. Organ for Norges Kirkevergelag, nr. 4, 1989, s. 7-10

Riksantikvarens informasjon om kulturminner:

3.12.2. *Klima og tekniske anlegg:*
Klima i trekirker

